

Het Jongeriuscomplex in Utrecht

Marga Mulder

Foto: Utrechts archief

Aan het Merwedekanaal in Utrecht, achter de Jaarbeurs, ligt een terrein dat bekend staat als het 'Jongeriuscomplex'. Mensen die een wandelingetje maken langs het Merwedekanaal, passeren bij Kanaalweg nummer 64 een villa die door zijn vormgeving de aandacht trekt. Aan de andere kant van het terrein, aan de Overste den Oudenlaan, is de officiële ingang. Men loopt niet zomaar naar de fabriekshallen die je op het terrein ziet liggen want alles is hermetisch afgesloten, en dat is al meer dan 50 jaar zo. Toch kwam een aantal mensen in het geweer toen bekend werd dat dit gebied in de toekomst wellicht ingericht zal worden als woonwijk. In december 2006 werd de 'Stichting Vrienden van het Jongeriuscomplex' opgericht, die de maand daarop al een 'feestelijke bijeenkomst' organiseerde. Deze informatieavond werd door ruim tweehonderd mensen bezocht en een expositie 'Jongeriuscomplex' in het Utrechts architectuurcentrum Aorta werd een van de best bezochte tentoonstellingen van dat centrum.

Dit Jongeriuscomplex heeft een plek in de herinnering van veel mensen. Het gastenboek van de tentoonstelling staat vol met verhalen over de tijd dat het bedrijf Jan Jongerius NV op dit terrein gevestigd was en de aandacht die de plaatselijke pers aan deze gebeurtenissen besteedde, leverde een aantal ingezonden brieven op. De Stichting ontving ook veel post en telefoontjes. Deze grote belangstelling liet zien dat men nog niet is vergeten wat er rond dit terrein is gebeurd. Dat viel ook op te maken uit de geanimeerde gesprekken die tijdens bijeenkomst en tentoonstelling gevoerd werden tussen mensen die elkaar vaak voor het eerst ontmoetten; (Jongerius)familieleden, oud-werknemers en hun kinderen, latere bewoners van het complex, mensen die in de buurt hebben gewoond enzovoort.

: tentoonstelling Aorta, foto Aorta.

Het Jongeriuscomplex

Onderwerp van de bijeenkomst en expositie, het Jongeriuscomplex, is een grondstuk van ongeveer 3,5 hectare. Op het moment is dit complex in gebruik bij het ministerie van Defensie. Men vindt er ondermeer het kledingmagazijn van de krijgsmacht. Het is een afgesloten gebied waar je via een wachtpost toegelaten kunt worden. Naast een aantal fabriekshallen vind je aan de Kanaalweg de villa met daarachter een tuin en een kantoorgebouw.

De laatste tijd is duidelijk geworden dat de huidige gebruikers binnen een aantal jaren het complex zullen afstoten. Voor de gemeente Utrecht is deze locatie, achter het station en de Jaarbeurs, natuurlijk erg aantrekkelijk om woningen en andere gebouwen te vestigen. Dit zal het einde betekenen van de fabriekshallen waarin ooit het bloeiende bedrijf van de Jan Jongerius NV gevestigd was. Het woonhuis op het terrein is niet in opperbste conditie, maar deze villa was de gemeente Utrecht al eerder opgevalen en hij is vanwege zijn opmerkelijke architectuur tot Rijksmonument verklaard. Maar de tuin en het kantoor dat vroeger door een fraaie pergola met de villa verbonden was, vormen volgens de Stichting Vrienden van het Jongeriuscomplex een eenheid met de villa. Het doel van de Stichting is ook het kantoor tot Rijksmonument te laten verklaren. Het gedeelte villa, tuin en kantoor, het gedeelte waar het de Stichting om begonnen is, beslaat ongeveer een zevende van het hele complex.

Jan Jongerius 1938.

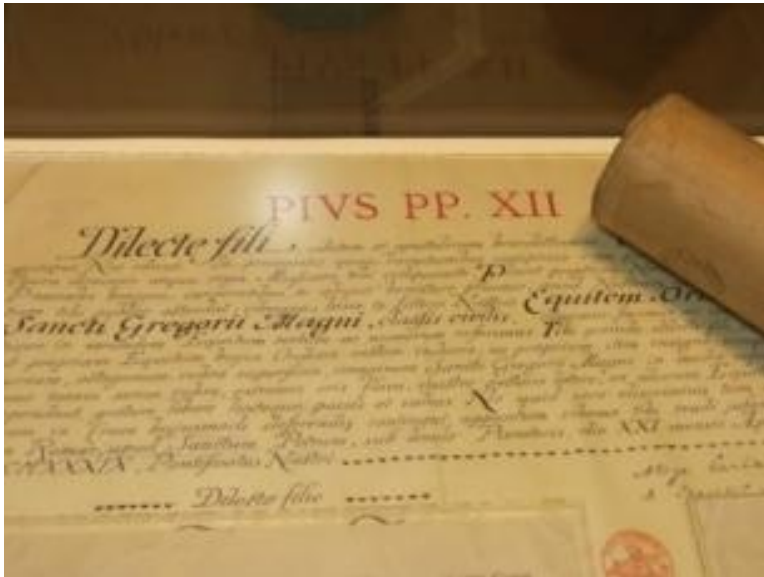
Foto privebezit Jan Jongerius

Jan Ford

De naam Jan Jongerius is al gevallen; een opmerkelijke man. In 1888 werd hij geboren als zesde kind in een rooms-katholiek hoveniersgezin dat aan de Kanaalweg de ‘Bastiaanshof’ bewoonde. Van het vervoer van groente en fruit maakte hij met vooruitziende blik een switch naar het vervoer van petroleum en het transport meer in het algemeen. In 1924 opende hij het eerste Texaco-benzinestation in Nederland, gevolgd door talloze in het hele land. In 1927 nam hij een bestaande firma voor ‘handel in automobielen annex reparatie-inrichting’ over en vanaf 1935 werd hij de grootste Ford-dealer van Nederland. In Utrecht is hij daarna bekend als *Jan Ford*. Aan het Merwedekanaal verrees eind jaren dertig, toch in het algemeen geen periode van voorspoed en groei, het hoofdkantoor van een groot imperium met veel vestigingen. In de fabriekshallen werden bijzondere carrosserieën en motoren, zoals van touringcars en vrachtwagens, maar ook vliegtuigmotoren, gemaakt. In de bloeitijd werkten in het bedrijf in Utrecht ruim 750 mensen.

Jan Jongerius liet zich internationaal inspireren. Hij maakte in de jaren twintig en dertig reizen naar Noord- en Midden-Afrika en de Verenigde Staten. Jongerius pakte de zaken groots aan. Eind 1938 vierde hij in zijn dan pas opgeleverde nieuwe villa zijn vijftigste verjaardag. Zijn zoon Jan junior schrijft¹ dan aan zijn zusjes die in Engeland op kostschool zitten, dat de dag al vroeg begon met een felicitatitelegram uit Amerika van de heer Henri Ford himself. Van zijn broer Co krijgt vader een enorme kist met sigaren. Men trof hem zelden zonder een sigaar aan. Deze sigaren hebben een sigarenbandje met het portret van Jan Jongerius zelf, zoals er met zijn portret, naam of initialen onder andere ook serviezen zijn en bestek, servetringen, servetten en tafellakens, tapijten, sigaretten, plaquettes en herinneringsmedailles voor het personeel. In 1939 was hij 25 jaar getrouwd en dat werd met zoveel glamour gevierd dat je kunt spreken van een ‘Hollywood aan het kanaal’². En dat terwijl de meeste Nederlanders de eindjes aan elkaar moesten zien te knopen in deze moeilijke periode.

In 1941 ging Jan Jongerius min of meer aan zijn eigen overvloed ten gronde. Er deed zich een ernstig probleem aan zijn ingewanden voor en een operatie was vanwege de omvang van de patiënt niet mogelijk. Hij bezweek. Het indrukwekkend aantal rouwbetuigingen kwam uit zakelijke, kerkelijke en bestuurlijke kringen.

Ridderorde, foto Marga Mulder.

Katholiek weldoener³

Uit het voorafgaande valt op te maken dat de gefortuneerde ondernemer een megalomane man van het goede leven was. Zoals in die dagen gebruikelijk was voor een succesvol zakenman, was hij ook op verschillende liefdadigheidsterreinen actief. Hierin was hij even uitbundig als in de rest van zijn activiteiten.

Jan Jongerius was een weldoener van overtuigd katholieke signatuur. Als werkgever was hij geliefd bij zijn (voornamelijk katholieke) personeel, dat hij ruimhartig behandelde. Tenminste drie parochies in Utrecht (de Gerardus Majella-, Dominicus- en Antoniusparochie) hebben van Jongerius als weldoener kunnen profiteren. Ook ondersteunde Jan Jongerius financieel priesterstudenten en missionarissen. De armenzorg kon op ruime bijdragen rekenen. De pastoor van de Sint Antoniusparochie zag in dit alles aanleiding om voor Jan Jongerius een hoge pauselijke onderscheiding aan te vragen; met succes. Jan Jongerius werd benoemd tot ridder in de orde van St. Gregorius de Grote van de Heilige stoel. Hiervoor is 500 gulden *taxa* betaald aan het Vaticaan, naar men mag aannemen door Jongerius zelf. Een trotse Jongerius liet zich in het bijbehorende tenue fotograferen en er werd een meer dan manshoog portret vervaardigd. Overigens bestaat er ook zo'n meer dan levensgroot geschilderd portret van zijn vrouw en van alle tien kinderen. Van hen werden de twee oudste jongens missionaris en pastoor. De twee oudste meisjes werden non, één in de missie en één in het klooster. Het wekt geen verbazing dat er in de nieuwe villa een kapel werd ingericht.

Schoonzoon voor villa, Utrechts archief

: Villa 2002, foto Marga Mulder

De villa, tuin en kantoor

Jan Jongerius heeft maar kort van ‘zijn’ villa, de nieuwe Bastiaanshof, kunnen genieten. In de brieven van zoon Jan lezen we dat op zijn vijftigste verjaardag het bezoek rondgeleid wordt door het splinternieuwe huis dat vol met felicitatieboeketten staat; ruim twee jaar later ligt Jan Jongerius sr. er opgebaard.

In hoeverre de villa een schepping is van Jan Jongerius, is ook na uitvoerig onderzoek van Peter Bakker die onder begeleiding van onder andere FBW-architecten op dit onderwerp afstudeerde aan de Hogeschool van Utrecht⁴, nog niet helemaal duidelijk. Er is geen architect gevonden die bij het ontwerp van het gebouw betrokken was. Het lijkt er sterk op dat Jongerius zelf de villa heeft ontworpen. Momenteel doet een andere student verder onderzoek aan de hand van reconstructietekeningen⁵. Uit het getuigschrift dat bedrijfsleider A. Melis in 1955, na een dienstverband van 23 jaar, meekrijgt blijkt dat deze een rol heeft gespeeld bij het tekenen en bouwen van het kantoor (en het fabriekscomplex), maar ook daarbij is het onduidelijk wie het geheel heeft ontworpen.

De villa is symmetrisch opgezet met in het midden de kapel die aan de achterzijde van de villa ligt. Kees Jacobs, neefje van Dora Jacobs, huishoudster in de villa, zegt dat de villa hem nog in zijn geheugen gegrift staat: “De monumentale hal met de gebrandschilderde ramen, de trap naar de galerij met verschillende kamers, maar vooral de kapel”. Hij noemt ook nog “de grote vijvers aan de voorzijde met de vele goudvissen, maar ook de kleine vierkante rode tegeltjes op de oprijlaan naar het huis”. Kees bezoekt het huis begin jaren vijftig. Hij is dan ongeveer 12 jaar.

De villa heeft strak modernistische karaktertrekken verlevendigd met art-decostijlkenmerken. Hij was eens stralend wit. Dat is nu natuurlijk niet meer het geval, maar het geheel doet nog steeds, bijna zeventig jaar later, modern aan. Kees Jacobs vertelt dat de keuken, waar zijn tante Dora natuurlijk veel te vinden was, was voorzien van de modernste apparatuur. Zo heeft de villa een centraal stofzuigstelsel.

Donkere lambriseringen, een marmeren trapgebouw en een lichtkoepel met glas in lood geven het interieur van de villa een ‘rijke’ maar niet bepaald moderne uitstraling. De tegenstelling met de buitenkant is zo groot dat men kan vermoeden dat in de villa mevrouw Jongerius de vormgeefster was.

De symmetrie in de villa zet zich voort in de tuin. Die vertoont kenmerken van de architectonische stijl. Een pergola verbond vroeger het ook weer symmetrisch opgezette kantoorgebouw met de villa. In het kantoor bevond zich een glas-in-loodraam dat bestaat uit 21 panelen die de zakelijke handelingen en bemoeienissen van Jan Jongerius laten zien in de periode 1914-1939. Zo ziet men alle filialen uitgebeeld maar ook activiteiten in de fabriek zoals de autospuiterij, vele Ford-modellen en soorten brandstofpompen. Dit raam werd door het personeel aangeboden bij de 25-jarige bruiloft van Jongerius. Op het kantoor prijkte in grote letters de naam Jan Jongerius. De torentjes van het kantoor hebben een V8-figuur als decoratie, van de V8-Fordmotoren.

Antoni Folkers, oprichter van FBW-architecten en voorzitter van de Stichting Vrienden van het Jongeriuscomplex stelt dat vergelijkbare architectuur in Nederland zeldzaam is: “Doet de villa bij eerste indruk denken aan het veel vroegere werk van Robert van ’t Hoff of de projecten van Jan Wils voor Citroën, bij nadere beschouwing valt toch vooral de exotische, zuidelijke sfeer op die meer wijst in de richting van Mallet-Stevens, Liem Bwan Tjie en Amerikaanse architectuur”. Er worden in beschrijvingen van de villa ook vergelijkingen gemaakt met het werk van de Amerikaanse architect Frank Lloyd Wright. We herinneren ons dat Jan Jongerius reizen maakte naar Noord-Afrika en Amerika. Waarschijnlijk heeft hij daar inspiratie opgedaan.

Er wordt ook verondersteld dat Toon van Benthum, eigenaar van een staalconstructiebedrijf en bekende van Jongerius, een belangrijke rol heeft gespeeld bij de totstandkoming van de

gebouwen. Zelf liet Van Benthum in 1929 in Jutphaas (ook de Jongeriusvilla lag destijds nog in Juphaas) villa Johanna⁶ bouwen naar ontwerp van Willem Maas. Van Benthum zou zowel bij het ontwerp van zijn eigen huis als dat van Jan Jongerius invloed hebben uitgeoefend.

Opkomst en ondergang van de Jan Jongerius NV

Jan Jongerius wijdde zich volgens zijn necrologie in het Utrechts Dagblad van 29 april 1941 “met grote ambitie in zijn vrije tijd aan groenten- en fruitkwekerij; hij is bezitter van de grootste particuliere perzikenkas van ons land”. Zijn afkomst verloochende zich dus niet. Toch was zijn nog veel grotere ambitie de Jan Jongerius NV. In het getuigschrift van bedrijfsleider Melis valt te lezen dat hij in 1932 bij die firma is aangesteld. Het bedrijf bestond toen uit zeven werknemers. In de gloriëtijd, eind jaren dertig gaf Melis leiding aan de productiewerkzaamheden die door 750 mensen worden verricht. In het assemblagebedrijf dat later ook onder zijn leiding staat, werkten 200 mensen. Zij leverden gemiddeld tachtig wagens per week af.

Tot de dood van Jan Jongerius in het begin van de Tweede Wereldoorlog was er onmiskenbaar sprake van een snel stijgende lijn. Daarna braken er andere tijden aan. De dagelijkse leiding van de NV kwam in handen van de jongste broer van Jan; Nicolaas Jongerius, bekend als *ome Co*. De familie verliet gedwongen door de vordering van het woonhuis en het bedrijf door de bezetter, de villa. Bij de voormalig werknemers van de firma is dit een periode waar moeilijk over gesproken wordt. Tijdens gesprekken bij de tentoonstelling in het architectuurcentrum Aorta viel het op dat zelfs de kinderen van de voormalige werknemers nog geëmotioneerd raken als het gaat om het ‘werken voor de Duitsers’. De werknemers hadden natuurlijk weinig keus. Door te blijven werken voor Jongerius NV, nu in handen van de bezetter, had men de mogelijkheid om thuis te blijven bij vrouw en kinderen. Weigerde men, dan riskeerde men Arbeitseinsatz in Duitsland. Dook men onder en men werd ontdekt, dan riskeerde men zelfs deportatie naar een van de kampen. Er is enige overeenkomst met de situatie van de arbeiders in de fabriek van Schindler. Maar na de oorlog wordt de betrokkenheid bij de activiteiten van de bezetter de werknemers van NV Jongerius niet in dank afgenomen.

Oorlogsmonument
Foto Marga Mulder

Dat er in de fabriek niet altijd naar wens van de Duitsers werd gewerkt, onderdelen werden bijvoorbeeld met vier moeren vastgezet waar dat er twaalf zouden moeten zijn, had de buitenwacht niet waar kunnen nemen en ondergrondse activiteiten waren uiteraard helemaal niet zichtbaar geweest. Frans van Seumeren⁷, een van de 53 kleinkinderen van Jan Jongerius en bestuurslid van de Vrienden van het Jongeriuscomplex, vertelt in zijn toespraak op de 'feestelijke bijeenkomst' over de vrachtwagens van Jongerius die kinderen naar het Noorden van het land vervoeren. Maar liefst 122 keer werden wapens en munitie voor de illegaliteit vervoerd. Het 123ste transport vloog in de lucht, waarbij drie personeelsleden omkwamen. Een monument op het terrein herinnert nu nog aan die gebeurtenis en aan het bombardement in november 1944 waarbij nog eens twee personeelsleden omkwamen. De verzetsgroep 'de Kappégroep' die opereerde van onder de montagehal waarin onder andere V1 motoren werden gereviseerd, verliest in de oorlog acht van de dertien leden. Ir. Jaap Franso woonde tijdens de Tweede Wereldoorlog tegenover het complex: "Elk Engels bombardement vonden wij even spannend", herinnert hij zich. Job van der Horst kwam in de hongerwinter als schipperskind op het complex in een houten huisje terecht omdat het schip van zijn ouders werd gevorderd door de bezetter. Als vijfjarige pleegt hij dan al 'verzetsdaden' als hij samen met zijn neefje zand in brandstoftanks gooit.

Gevel kantoor
Foto Utrechts archief

Na de oorlog ging het snel bergafwaarts met het bedrijf. Nadat enkele malen surseance van betaling was aangevraagd, volgde in 1955 definitief het faillissement. Rond deze ondergang en dit faillissement zijn nog veel onduidelijkheden. Het Utrechts Dagblad berichtte op 22 juli 1955 dat het gevecht tegen de blinde muur ten einde was. Waarom dit faillissement terwijl er toch een order was van 15 miljoen voor 500 Amerikaanse caravans? De krant spreekt van een 'Sinterklaas-etage-zonder-vreugde' bij de openbare verkoping waar machines en andere zaken voor een habbekrats van eigenaar verwisselden. En toch was er na de totale afwikkeling van het faillissement nog een half miljoen gulden over. Waarom liet de toenmalige minister van sociale zaken een dringend telegram van K.A.B en C.N.V. meer dan een maand liggen en zag hij daarna nog geen reden tot actie? De ex-werknemers hadden volgens het Utrechts Dagblad maar één antwoord: 'Barbertje moet hangen!'. Voorzichtig hoort men dan, en nu nog steeds, opperen dat de opkomst van Van Doorn (DAF) in het Zuiden van het land, waar de Nederlandse overheid zich zo voor inzette, er misschien ook iets mee te maken heeft gehad?

trap villa, foto Marga Mulder.JPG

trap kantoor.JPG

Foto Ferdinand Jongerius

(Bovenaan deze trap bevond zich oorspronkelijk het glas-in-loodraam)

Bewoners van de villa

Na de oorlog keerde de familie terug in de villa. De weduwe van Jan Jongerius bewoonde een gedeelte van het huis, een ander gedeelte van het huis werd na 1947 bewoond door het snel groeiende gezin van Jan Jongerius junior. De schare kinderen die hier is geboren, gebruikte de brede leuning van de marmeren trap nu eens niet als statussymbool, maar als glijbaan. In 1955 verliet de familie Jongerius, nu definitief, de villa. Het hele complex kwam in handen van het ministerie van Defensie. In de loop der jaren werden verschillende mensen en onderdelen in de villa gehuisvest zoals bijvoorbeeld de tandheelkundige dienst. In 1999 werd het pand gekraakt en door de krakers omgedoopt tot 'Villa Staatsgeheim'. Dit intermezzo is van korte duur want het ministerie van Defensie kan aantonen dat er al plannen bestonden om villa en kantoor te verhuren aan een productiemaatschappij als locatie voor televisieseries. De eerste jaren van deze eeuw zijn er inderdaad een paar series opgenomen, waaronder *Hartslag*, maar ook deze gebruikers hebben de panden, deze keer niet bepaald in ongeschonden staat, weer verlaten. In de villa woont nu een anti-kraakbewoner.

Rondleiding maart 2007, foto Marga Mulder

En nu...

Ondertussen is de aanvraag om ook tuin en kantoor tot Rijksmonument te verklaren in behandeling genomen en geldt er voorbescherming. De mensen van Defensie die verantwoordelijk zijn voor het beheer van het complex, blijken zich erg betrokken te voelen

bij het geheel. Dat blijkt bijvoorbeeld uit het feit dat men ter bescherming het vele vierkante meters grote glas-in-loodraam uit het kantoorgebouw verhuisd heeft naar een andere plek op het terrein. Op 21 maart 2007 leidden mensen van Defensie bestuursleden van de Stichting Vrienden van het Jongeriuscomplex, medewerkers van Aorta en mensen van de gemeente Utrecht rond over 'hun' terrein en in villa en kantoor.

Het ziet ernaar uit dat de familie, de voormalige werknemers en hun gezinsleden en vele andere Utrechtenaren die zich zo betrokken voelen bij het Jongeriuscomplex, deze plek ook voor de toekomst kunnen behouden. De eenheid van villa, tuin en kantoor die in de crisistijd zo hoopvol naar moderne en betere tijden vooruitblikte, zal hopelijk in de toekomst weer in oude glorie hersteld worden en een nieuwe bestemming krijgen. Spreker prof. ir. Hubert-Jan⁸ Henket pleitte op de 'feestelijke bijeenkomst' met kracht voor behoud van dit erfgoed uit de vorige eeuw, temeer daar er uit deze periode (de jaren dertig) weinig te erven valt. Bij de Stichting Vrienden van het Jongeriuscomplex hebben zich al een aantal mensen gemeld met enthousiaste plannen.

Marga Mulder

Paneel van het glas in loodraam in het kantoor. Voorstelling de garage aan het Ledig Erf in Utrecht. foto Bram Zondag

¹ Jan Jongerius jr. brief 14-10-1939.

² Bettina van Santen, 'Jan Jongerius, een bloeiend bedrijf aan het Merwedekanaal', *Oud Utrecht* augustus 2001

³ Ton H.M. van Schaik, 'Geen enkel liefdewerk is hem vreemd, de andere kant van Jan Jongerius', *Oud Utrecht* december 2001.

⁴ Op de website www.jongeriuscomplex vindt u een link naar de pagina waar deze scriptie te downloaden is.

⁵ Antoni Folkers, 'Jan Jongerius Complex', *DOCOMOMO Nieuwsbrief* jaargang 7 januari 2007.

⁶ Villa Johanna is regelmatig te zien in de STER-zendtijd wanneer een RVS-mannetje onder zijn paraplu daarboven zweeft.

⁷ Frans van Seumeren is landelijk bekend geworden als directeur van de firma Mammoet. Deze firma wist de Russische duikboot *Koersk* te bergen.

⁸ Prof. ir. Hubert-Jan Henket is architect en erevoorzitter van DOCOMOMO, de internationale organisatie die zich inzet voor het documenteren en conserveren van gebouwen, landschappen en stedenbouwkundige ensembles van de Moderne beweging.

Opmerking: De informatie die ik her en der heb verzameld over dit onderwerp en veel foto's e.d. die ik van belangstellenden ontving heb ik verzameld op een website die ik ten behoeve van de Stichting Vrienden van het Jongeriuscomplex heb gemaakt. Via het gastenboek en de contactmogelijkheid van deze site kreeg ik contact met vele betrokkenen: www.jongeriuscomplex.nl.